

Pedagogia i Treball Social

Revista de Ciències Socials Aplicades

Dipòsit Legal: GI.904-2010
ISSN: 2013-9063

Universitat
de Girona

Morata, T., Enjuanes, J. (2018)

"Repensant la intervenció penitenciària des de l'acció comunitària i l'educació ciutadana"

Pedagogia i Treball Social. Revista de Ciències Socials Aplicades
Vol. 7. Núm.2: 3-24

Repensant la intervenció penitenciària des de l'acció comunitària i l'educació ciutadana

Txus Morata¹

Jordi Enjuanes i Llop²

Resum

El procés de canvi de la modernitat tardana cap a la postmodernitat duu associat un necessari canvi en el model d'intervenció penal. El càstig no pot ser l'eix central de la intervenció ja que no aporta millores substancials a la persona i no facilita els processos d'inserció. La finalitat reinsertadora de la pena requereix de la necessària intervenció educativa dins els centres penitenciaris, permetent, per un costat, la dissuasió i el desistiment de la comissió de nous actes delictius, però també, la incorporació a la comunitat de forma efectiva a través de metodologies pròpies de la Pedagogia Social Comunitària.

El sistema penal espanyol i català ha implementat aquest tipus d'intervenció a través de models exitosos on la participació de i en la comunitat i l'educació en valors socials i ciutadans són els eixos vertebradors de la proposta. L'article, de base teòrica, presenta els

---

1. Doctora en pedagogia. Investigadora principal del Grup de recerca GIAS de la Facultat d'Educació i Treball Social Pere Tarrés – Universitat Ramon Llull.

2. Educador i Treballador social. Estudiant de doctorat en educació. Investigador del grup de recerca GIAS de la Facultat d'Educació Social i Treball Social Pere Tarrés – Universitat Ramon Llull. Educador Social al Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya

pilars del model penal proposat, a partir de l'estudi dels tres models penitenciaris actuals, els quals han estat analitzats sota quatre dimensions d'intervenció: acollida, intervenció en la etiologia delictiva, reforç dels vincles socials i, educació ciutadana a través de la participació social.

Paraules clau: Reinserció social, centres penitenciaris, Participació, acció comunitària, ciutadania

1. A mode d'introducció

El procés de canvi de la modernitat tardana cap a la postmodernitat ens ha deixat un nou model d'intervenció penal molt centrat en la retribució i la prevenció general positiva com a finalitat, gairebé, única (Cuadro, 2013). La retribució, eix central de les polítiques penals i penitenciàries en els darrers temps (Diez Ripollés, 2013), ha consolidat un discurs contrari, fins i tot, a la pròpia finalitat de la llei. Vivim en una societat en la que el risc i la por de ser víctimes és present en el nostre pensar i fer (Garcia, 2005). El nou segle, doncs, obre les portes a una dualitat important en relació a la pròpia finalitat de la pena, i on la retribució pren terreny a l'educació (Cuadro, 2013). Torna a aparèixer, si mai ha desaparegut, l'ombra de moviments que posen en qüestió la utilitat del propi sistema penal i la seva finalitat. La percepció de fracàs del model penal demana major punició cap aquells que, per voluntat o per circumstàncies socials, han decidit trencar amb el contracte social i posar en risc l'ordre social establert.

No negarem que es fa evident i necessari un canvi en el paradigma de la intervenció penal (Gimenez-Salinas i Rodriguez, 2017; McNeill, 2015; McNeill, 2016), però no és menys cert que el sistema no fracassa, ans al contrari. Les evidències ens mostren un sistema penal efectiu, que assegura manaments legals i constitucionals (Larrauri et al, 2017; Ortega et al, 2012; Rovira et al, 2018) i afavoreix un retorn efectiu i acord a la llei d'aquelles persones que en el seu moment la van transgredir. Aquest canvi, però, requereix de la participació i implicació de nous i antics conceptes bàsics en la intervenció penal: la participació dels familiars (J. Martí i Cid, 2015), la pròpia comunitat (Carlen, 2015; Enjuanes i Vinyals, 2016), la presència activa de la víctima i la reparació del dany (Gimenez-Salinas i Rodriguez, 2017) i, una nova manera d'organitzar el treball educatiu en els Centres Penitenciaris (Enjuanes et al, 2014, 2016), que han de permetre consolidar models penals efectius front aquelles propostes punitives que no aporten resultats satisfactoris.

2. Models penals educatius.

Parlar dels Centres Penitenciaris com a institucions educatives pot semblar incongruent, en un primer moment. Les presons sempre han existit, i és mercès al moviment il·lustrat que se les humanitza (Beccaria, 1774; Trinidad, 1989). No obstant, la imatge foucauliana

del suplici i l'expiació ha anat perdurant al llarg del temps com una de les finalitats, gairebé principal, del propi sistema penitenciari (Foucault, 1978). Però, més lluny de la realitat, la nostra legislació identifica clarament com la finalitat de la pena la reeducació i la reinserció de les persones sentenciades a penes privatives de llibertat³. Si bé aquest no és un dret subjectiu de la persona, els centres penitenciaris han d'orientar les seves accions cap a aquesta finalitat (Delgado, 2004), promovent que les accions que se'n desprenen tinguin un marcat caràcter educatiu, tot facilitant el retorn a la comunitat.

Aquesta finalitat reeducativa cerca la capacitat de la persona a viure respectant la llei, així com fer front a les seves necessitats, desenvolupant una actitud de respecte cap a si mateix i de responsabilitat cap a la família i la comunitat⁴. Els Centres Penitenciaris, doncs, han de basar la seva acció en la promoció del canvi de la persona per tal de possibilitar, no només la no comissió de nous fets delictius, sinó alhora, la millora de competències ciutadanes que permetin reincorporar-se a la comunitat de forma efectiva. No obstant, és un sense-sentit l'acció reinsertadora en el context mateix de la privació de llibertat, i és per això que el procés reinsertador requerirà del necessari contacte directe amb la comunitat. No podem reinsertar una persona sense un treball i motivació al canvi previ, ni possibilitar intervencions reeducatives sense que, amb posterioritat i dins el marc del compliment de la pena, existeixi un procés d'acompanyament a i amb la comunitat (Caride i Gradaïlle, 2013; Mcneill, 2015).

La idea de reeducació és entesa com el procés de canvi voluntari a través de l'adquisició de competències i valors que millorin la vida en comunitat i promoguin un canvi en la identitat antisocial o antinormativa inicial (Caride i Gradaïlle, 2013; Del Pozo i Añaños, 2013). La reinserció, per contra, permet facilitar el retorn a la vida en comunitat, assegurant processos d'incorporació efectius, evitant l'aparició de factors exclusors (Subirats, 2005). Aquest segon procés no és finit ni pot ser finalitat exclusiva del sistema penitenciari. El treball en xarxa i comunitari són elements cabdals pel bon fer i la consecució dels processos normalitzador i reinsertador, més enllà fins i tot del compliment de la condemna (Morata, 2014; Petrus, 1992).

---

3. Article 1 de la Llei 1/79 General Penitenciària.

4. Article 59.2 de la Llei 1/79 General Penitenciària.

Els models penals efectius són aquells que, adequant-se al manament legal, entenen la intervenció com un espai d'acompanyament educatiu i de promoció al canvi. Aquests models responen a unes condicions que permet identificar-los com a educatius:

- Posició del l'intern com a centre de l'acció.
- Intervenció activa i compromesa de la comunitat i de la família o entorn social més proper.
- Promoció del canvi a través de la motivació i l'acompanyament.
- Transmissió de competències i valors a través d'accions amb intenció educativa.
- Accés a béns socio-culturals i relacionals que permeten processos de canvi identitari.

El procés de desistiment delictiu no es pot aconseguir a través de la imposició, sinó que cal estimular la persona vers el canvi a través d'estratègies i accions intencionals (Maruna, 2001; Weaver i McNeill, 2010). I és en aquest punt on els professionals socials, especialment els treballadors socials⁵, tenen un paper important i central en aquest procés, ja que ells han de ser els responsables de coordinar i impulsar aquest treball de canvi dins el centre, així com la transició a la llibertat i el retorn a la comunitat.

Reeducar i reinserir requereix, doncs, d'unes condicions d'intervenció intencionals, en base a models educatius específics (Trilla, 2010), que impulsin i acompanyin la persona al canvi. Aquest procés ha de comptar amb l'intern com a eix de la intervenció i és ell qui marcarà les pautes del canvi, lluny de voluntats de construcció identitàries pròpies d'institucions educatives totals (Meirieu, 1998). La motivació al canvi i el desistiment delictiu requereix d'accions intencionals i participades, que estiguin liderades pels propis interns amb el suport dels diferents agents socials.

---

5. Usem el concepte "treballador social" per englobar les disciplines socials de l'educació social i el treball social com a traducció de la veu anglesa "*social work*".

3. La recerca, en base al model de Pedagogia Social Comunitària.

El Grup de Recerca GIAS de la Facultat d'Educació i Treball Social Pere Tarrés – Universitat Ramon Llull ha centrat part de la seva tasca investigadora en la millora de la intervenció penal, identificant aquelles pràctiques exitoses que permetin un procés de reinserció eficaç i eficient. La millora de la qualitat de vida i la cohesió social són dues de les finalitats que les institucions educatives penitenciàries han de promoure per tal de donar resposta als seus objectius. Fruit de la jove, però ja extensa, carrera investigadora, el Grup de Recerca GIAS ha sistematitzat un model pedagògic d'intervenció social que promou, a través de l'apoderament, el desenvolupament comunitari i la participació ciutadana, la millora en els processos d'inclusió (Morata, 2014). I és en base aquest model i aquesta manera d'entendre la intervenció social i penitenciària sobre la que es basa la nostra recerca.

Hem analitzat tres models penitenciaris d'èxit⁶ en el sistema d'execució penal espanyol i català⁷, identificant les pràctiques que afavoreixen la millora dels processos de reinserció social. En concret s'han estudiat tres propostes d'execució penal que basen la seva intervenció en processos d'educació ciutadana i on el treball comunitari té un paper destacat en tot el procés. Els models estudiats han estat:

- Model de Participació i Convivència. Implementat al Centre Penitenciari Lledoners des de 2008, i actualment en procés d'implementació en tots els Centres Penitenciaris catalans. Aquest model, d'universalitat adaptada, es comú a totes les unitats del centre i basa la seva intervenció en la millora de les competències personals, així com la creació d'espais de participació i acompanyament amb la implicació de la comunitat (Enjuanes i Vinyals, 2016; Enjuanes et al, 2016). Aquesta proposta educativa és exitosa, no només en relació als resultats en reincidència i les propostes d'intervenció que s'hi duen a terme, sinó especialment perquè és l'únic centre a tot Europa que implementa un model preeminentment educatiu i participatiu en totes les seves unitats.

---

6. Entenem com a èxit no només l'impacte en la reincidència (calculada al CP Lledoners i que evidencia que l'aplicació del model redueix la reincidència en un 12% en relació a la mitjana catalana), sinó també en relació a l'impacte en el treball en el procés d'exclusió, les evidències científiques i la sistematització i formalitat del seu model.

7. Recordem que per mitjà del RD 3482/1983 es traspassen les competències en execució penal a Catalunya, essent competent en matèria d'execució penal però no legislativa.

- Unitat Terapèutica i Educativa (UTE). Model iniciat el 1992 al Centre Penitenciari d'Astúries, i actualment implantada en 12 centres penitenciaris de l'estat espanyol. La unitat estudiada ha estat la UTE del CP de Jaén (Andalusia). En aquesta unitat es treballa de forma intensiva el desistiment en el procés de consum de drogues, a través dels mòduls lliures de drogues i una intervenció terapèutica intensiva, amb un paper destacat de la comunitat i la implicació dels funcionaris d'interior (Enjuanes et al., 2014; Rodríguez et al., 2013). Es crea als anys 80 com una alternativa a la presó tradicional i al sistema punitiu que s'hi dona. Ha estat pionera en la implementació de metodologies pròpies de les comunitats terapèutiques dins els Centres Penitenciaris.
- Mòduls de respecte. Iniciats el 2001 al CP de Mansilla de las Mulas com una aposta a la participació de l'intern en el seu procés de canvi. El centre estudiat és el mòdul de respecte del CP Araba/Álava, donada la seva implementació del model incorporada a la dinàmica general del centre i l'aplicació en mòdul de dones. En aquestes unitats es treballa la responsabilitat dels interns en la gestió de la pròpia comunitat, a través de la implicació en processos de participació comunitària (Ballesteros-Pena, 2017; Galán, 2015). El model destaca pel lideratge dels propis interns en la co-governança i co-gestió de la institució, a través dels espais participatius comunitaris, junt a un descens dels conflictes intra-penitenciaris.

La recerca, de metodologia mixta, ha permès explorar la qualitat de vida subjectiva dels interns a través del qüestionari MQPL (Liebling et al., 2011), alhora que incidir en els factors crítics destacats per professionals, interns, familiars i col·laboradors a través d'entrevistes i qüestionaris. Han participat un total de 46 agents dels tres centres descrits, 23 interns i 23 professionals, en les entrevistes realitzades i han contestat al qüestionari 448 interns. Aquest treball ha permès identificar aquells programes, accions o esdeveniments crítics en el procés de desistiment de la persona privada en llibertat, fruit del treball i acció educativa que s'hi duu a terme, així com aquells elements bàsics que han de permetre millorar el procés de reinserció.

La proposta de model teòric que presentem a continuació, sortida de la investigació que s'ha dut a terme, es centra en la idea de la institució penitenciària com a espai educatiu, i de l'impuls base dels treballadors socials com a agents de canvi. Les evidències ens ha permès definir 4 dimensions que componen el sentit del model, i que ha de permetre millorar la intervenció educativa per tal de possibilitar majors processos de reinserció social.

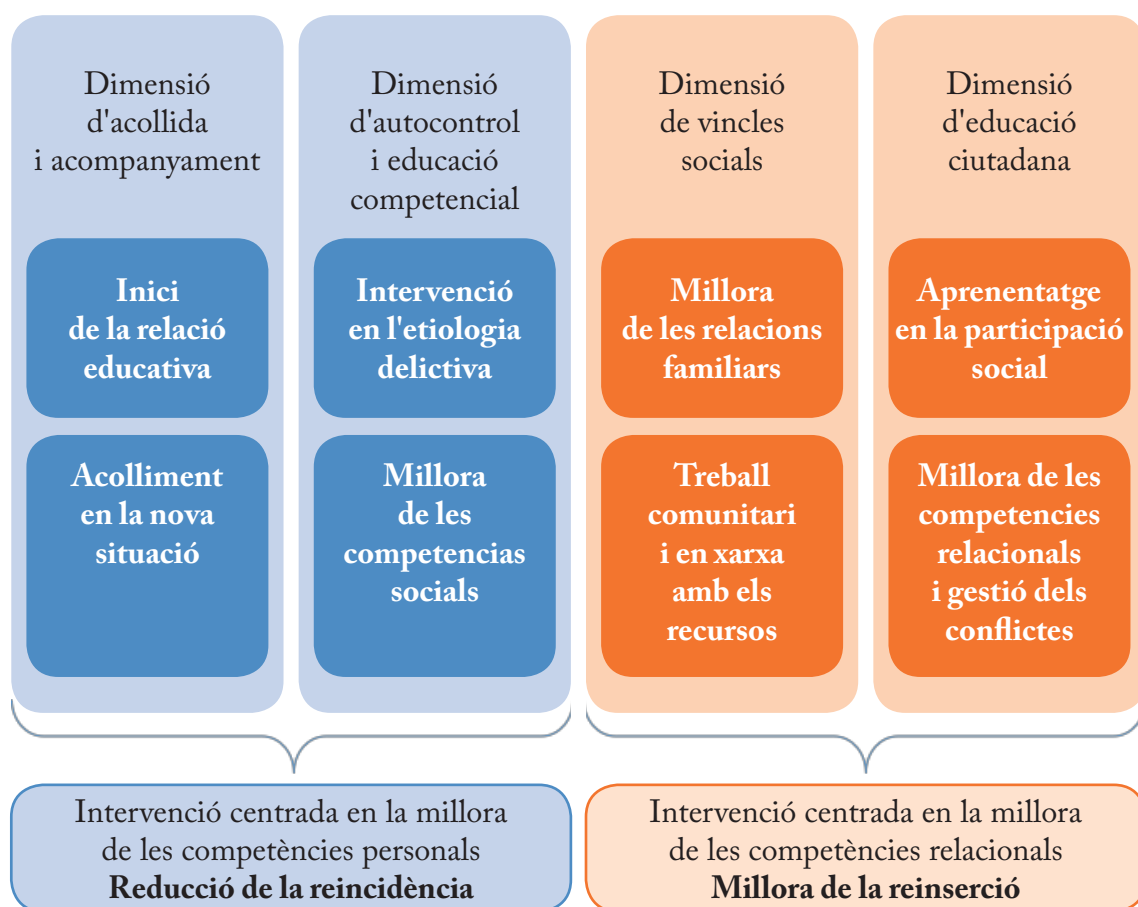

4. El model de les 4 dimensions d'intervenció

La proposta parteix de l'estudi dels programes o accions que es duen a terme dins els Centres Penitenciaris, i que milloren la intervenció educativa i social, possibilitant processos de canvi de les persones privades de llibertat. Si bé moltes administracions penitenciàries, així com la pròpia literatura científica, han centrat la reducció de la reincidència com a èxit en el treball penitenciari, entenem, però, que la seva finalitat va més enllà i cerca assegurar processos d'incorporació social eficaços.

Fruit d'aquest treball, s'han identificat 4 dimensions que són les que han de guiar l'acció educativa dins els centres penitenciaris. Partint de que la persona és el centre de la intervenció, aquest model aposta per la implicació de tota la comunitat: tant dels professionals del centre (amb especial èmfasis en els professionals del treball social), les famílies com dels stakeholders, possibilitant així processos de reinserció adequats.

Gràfic 1. Descripció de les dimensions d'intervenció. Elaboració pròpia.

4.1. Dimensió d'acollida i acompanyament.

L'entrada obligada de l'intern en una institució penitenciària pot suposar, en la majoria dels casos, un important desencant, rebuig i desconfiança vers les accions que s'hi duen a terme. El suport social rebut per part de la institució en el moment de l'entrada esdevindrà un element clau en el treball educatiu (Bustamante et al, 2016). L'acollida és una part clau i fonamental del treball terapèutic i educatiu, i l'inici del procés de canvi. L'establiment del vincle amb els professionals, amb el grup d'iguals i amb la pròpia institució promou aquesta voluntat de canvi (Alonso i Funes, 2009).

L'acollida és un temps i és un espai, però el que no ha de ser és un protocol. No podem tractar a tots els interns per igual, ja que no tots presenten les mateixes pors i angoixes a l'entrada. És un temps, en tant en que no es fa en un sol dia sinó que el vincle es treballa i es consolida passades les setmanes. El contacte personal i l'aferrament entre agent acollidor i intern és important. Però és també un espai, o més aviat una multiplicitat d'espais, ja que es donen en diferents moments i és realitzada per diferents agents. L'acollida li ha de permetre a l'intern conèixer el que és i el que es fa dins un Centre Penitenciari. Conèixer la institució i les seves normes, així com el seu propi procés tractamental, tenint una certa seguretat del què se li demana i els moments, fases o processos que viurà, avançar-se a lo desconegut i eliminar les pors existents. Però també ha de permetre veure aquesta privació de la llibertat com una oportunitat al canvi i no com un càstig. Entendre els motius que l'han dut a estar privat de llibertat i el treball educatiu que ha de realitzar, ajudarà en aquest procés. Però abans que res, ha de ser el primer espai on exercir la llibertat, una llibertat de poder ser partícip del camí a seguir. L'acollida aporta informació i diàleg, però deixa en mans de l'intern l'exercici d'escollir un o altre camí (Sanchez, 2014). I els agents implicats en aquests processos han d'acompanyar en aquesta decisió, sense deixar d'estimular i animar al canvi (Alonso i Funes, 2009).

L'acollida es dona en quatre espais diferenciats, però igualment importants:

– *L'entrevista individual.* Sota el lideratge dels professionals socials, aquesta es realitza de forma conjunta amb els professionals d'interior. És el primer contacte amb la institució, i, a més d'explicar la norma, l'equip de professionals cerca reduir l'angoixa i les pors inicials. Les metodologies pròpies de l'acompanyament, i a través de la praxis de l'en-

trevista motivacional, han de permetre aquest primer procés d'aferrament de l'intern cap a la institució i els professionals.

- *L'acompanyament del grup d'iguals* (Enjuanes et al., 2014). La relació amb el grup d'iguals assegura una major i més directa transmissió de valors prosocials, en una institució tradicionalment marcada per comportament de tipus subculturals (Valverde, 2014). La formació i el treball conjunt amb interns implicats ajuda a transmetre millor les idees, establint millors relacions amb els interns implicats en el seu procés de canvi. Són moltes les formes que s'han donat: Promotors Cívics, comissió d'acollida, intern de suport... però totes giren entorn aquesta idea.
- *L'observació*. La gestió del temps lliure, els hàbits diaris, la gestió de les emocions... són elements que cal tenir en compte ja que aporten informació interessant del procés d'adaptació. L'observació ens ha de permetre copsar l'estat de salut, entesa en el seu sentit ampli, de l'intern dins la institució. En cap cas aquest element ha de ser una eina repressiva, ja que cal comptar amb la llibertat de la pròpia persona en la gestió del seu temps. Si entenem el sistema penitenciari com un sistema educatiu, entendrem que la participació de l'intern en activitats o espais grupals no dirigits suposarà l'adquisició de valors i competències vàlides en el seu procés de transformació. L'observació ens ha de permetre marcar el camí a proposar a través de les entrevistes motivacionals.

L'acollida i l'acompanyament educatiu han d'anar centrats en possibilitar la construcció d'identitats prosocials, que es puguin mantenir un cop surtin de presó. És conegut l'impacte negatiu de la institució penitenciària (Valverde, 1991), i és per això que aquest acompanyament ha de possibilitar la generació de vincles positius que predisposin a l'intern a la interiorització de valors que estimulin el canvi identitari. És evident que no totes les persones internades volen canviar o mostren aquesta voluntat. La persona canvia quan ho creu oportú, però la pedagogia ens ofereix alternatives i recursos que permetin provocar aquest canvi (Meirieu, 1998). No es poden definir durades concretes en aquest període, sinó que serà el propi intern qui, a través de la seva motivació anirà indicant la seva voluntat de canvi i l'inici de la seva participació en els programes de tractament específics.

4.2. Dimensió d'autocontrol i educació competencial

La dimensió proposada, incorporada i eix central de l'actual sistema penitenciari, incideix en aquells factors de risc que puguin provocar la repetició del fet delictiu o puguin fer aparèixer noves causes delictives. S'aborda la etiologia delictiva (fet que ha provocat la comissió del delictes o que pot provocar la comissió de nous delictes), aportant un treball competencial que permeti fer front als esdeveniments crítics delictius. És reconegut per la literatura científica els bons resultats que es donen en els programes de tractament, àmpliament implementats en els centres penitenciaris (Palasí et al, 2014; Redondo i Martínez, 2011; Sordi, 2015) i per això es considera un dels pilars d'intervenció en el procés de reeducació.

Els programes de tractament pretenen, per un costat, possibilitar un espai introspectiu i de reconeixement de les causes que han dut a la persona a cometre el delictes, alhora que aportar els coneixements competencials bàsics i necessaris per tal de fer-hi front (Alvárez, 1993; Redondo, 2000). Les metodologies emprades són majoritàriament cognitivo-conductuals però, també, intervencions de tipus terapèutic grupal, que han donat resultats més que interessants en quant a la seva efectivitat relacionada amb la reincidència (Ramos i Carcedo, 2010; Subirana, 2013). Al llarg del temps s'han anat incorporant altres intervencions que aporten igualment resultats satisfactoris, si bé no en consten estudis en l'àmbit penitenciari. Estem parlant de la teràpia assistida amb animals, intervenció sistèmica, o espais de creixement personal entre grups d'iguals (Ramos i Carcedo, 2010). Els programes d'intervenció individual han de potenciar també la capacitat apoderadora de la persona, permetent, no només fer front a aquestes situacions, sinó estimulant la capacitat del propi individu a iniciar un procés de construcció de la seva nova identitat, possibilitant processos de conscientització i canvi del jo (Chesney, 2008; Navia, 2007).

Un cop l'intern pren consciència dels factors de risc i de les situacions de risc, és important iniciar el procés de transició a la llibertat. No es pot entendre una veritable reinserció social sense un treball intens a l'exterior, a través de les sortides. Treball que ha de permetre mantenir un diàleg constant amb els professionals, de dins i fora del Centre Penitenciari, que l'ajudaran a subvenir les dificultats que puguin aparèixer, així com teixir una nova xarxa social que permeti finançar la seva nova identitat, en el procés de sortida a l'exterior.

4.3. Dimensió dels vincles socials

El procés d'incorporació social necessita, a més d'una intervenció intensiva en el Centre Penitenciari, la creació de teixit social que acompanyin a la persona en el procés de transició a la llibertat (Morata, 2014). I, per aquest fet, cal de la participació de diferents agents comunitaris, tant dins com fora del propi Centre Penitenciari. Un treball basat en els principis del treball social comunitari (Barbero, 2010; Barbero i Cortès, 2005) que pretén: conscientitzar, mobilitzar i endegar projectes comuns, que facin possible a la persona privada en llibertat consolidar el seu procés reeducatiu amb la comunitat i dins d'ella mateixa.

Les entitats han de ser considerades part del propi equip del Centre Penitenciari, ja que en són un element important de consolidació dels valors prosocials (Enjuanes i Vinyals, 2016; Garrido i Vinyals, 2014) i un agent de continuïtat en el treball educatiu en medi obert. A més, el treball amb entitats comunitàries ens assegura processos de normalització i reducció de l'estigmatització, en tant en quan l'intern té accés als mateixos recursos que la resta de la població. Les entitats tenen un paper polièdric:

- Foment d'accions especialitzades i de gestió del temps d'oci dins els centres, que complementen i milloren les que s'ofereixen pel propi centre (Enjuanes i Vinyals, 2016; Garrido i Vinyals, 2014).
- Suport de transició a la llibertat, possibilitant tant suport humà com recursos residencials o laborals. Aquest suport permet incidir en factors de vulnerabilitat i consolidació de la identitat prosocial en la sortida a la comunitat, així com aportar recursos que permetin reduir l'impacte de l'exclusió, especialment en aquells interns que no tenen suport social (Subirats, 2005).
- Recursos externs especialitzats que assegurin un treball educatiu un cop l'intern surt a la comunitat. Recursos que coneixen els interns en medi tancat i possibiliten una transició a la llibertat no traumàtica (Woodall et al, 2013).
- Normalització del procés de reinserció. Es supera la imatge de l'ex-intern per incidir en la del ciutadà, amb necessitats a treballar. Els recursos comunitaris són comuns per a la ciutadania (Caride i Gradaïlle, 2013).

Les famílies, com a agent social i de suport, ocupen un paper important i central en aquest treball. La vinculació amb la família és cabdal ja que incideix favorablement en la reincidència i es presenta com un agent protector essencial (Martí i Cid, 2015; Savolainen, 2009). En aquest punt, el treballador social juga un paper indispensable. La formació i la informació a les famílies ha de permetre entendre el perquè i el com s'ha arribat al fet delictiu, i com, des del suport, es pot ajudar en el procés de reinserció (Martí i Cid, 2015; Woodall et al., 2013). Posteriorment, les trobades entre interns, família i professionals del centre ajudaran a establir els punts d'acord entre les parts i iniciar processos de sortida en comunitat.

Aquest treball de relació, amb i des de la comunitat, ens ha de permetre, ara si, arribar al vertader objectiu dels centres penitenciaris: la reinserció social i no només la reducció de la reincidència delictiva. Per això, cal incidir no tant sols en els processos reeducatius centrats en la millora de la etiologia delictiva, sinó també, especialment, en la construcció de ciutadans compromesos amb el seu entorn, a través de l'establiment de xarxes de suport que acompanyin la persona un cop surti en llibertat. El procés reinsertador no és finit i necessita d'acompanyament, més enllà de la finalització de la pròpia condemna. Tenir un entorn familiar de suport i la vinculació amb entitats especialitzades i de lleure permetran continuar aquest treball.

4.4. Dimensió de participació

El retorn a la comunitat suposa un compromís i una implicació cap al que és el bé comú. El procés de reinserció requereix que el ciutadà que s'incorpora, no només entengui les normes i aprengui a no transgredir-les, sinó alhora, a respectar la comunitat i implicar-se en el seu desenvolupament. Assegurar la no reiteració delictiva, doncs, va associat de l'aprenentatge de l'exercici d'una ciutadania compromesa i participativa (Trilla, 2010). Un exercici de ciutadania que pressuposa acció educativa prèvia. Els espais de participació, comissions, grups de treball, consells de mòduls,... que disposa el Centre Penitenciari (Enjuanes et al., 2014; Galán, 2015; Rodríguez et al., 2013) són espais d'aprenentatge col·lectiu en el que els interns, de la mà dels propis professionals i les entitats socials, aprenen a participar i construir de forma conjunta comunitats cohesionades. Han estat moltes les maneres que els interns han pogut mostrar l'opinió, des dels motins i queixes més violentes (Lorenzo, 2013), fins a formes més organitzades de diàleg amb la pròpia institució. I són aquests segons els que es valoren com a positius i efectius (Martí, 2017; Rodríguez et al.,

2018), ahora que aporten un aprenentatge al propi intern que transcendeix la realitat del propi centre. La gestió dialogada del conflicte, la mediació intra-penitenciària, la presa en consens de decisions, el diàleg en espais de debat,.. són aprenentatges democràtics que permeten un canvi, tant en el fer com en el ser del propi intern.

Però, per a que aquest treball sigui eficient, tots els professionals presents n'han de tenir un marcat protagonisme. Protagonisme amb una doble mirada: per un costat, un paper actiu com a agent implicat en el procés, però, ahora, modelador de la conducta. Cal acompanyar als interns amb menys habilitats o costum amb aquestes formes democràtiques, apoderant-los i mostrant-los des de la pràctica vivencial altres formes de ser i de viure la seva relació amb la col·lectivitat. La participació és, abans que res, un exercici de ciutadania i de modelatge de la pròpia identitat davant el grup.

5. A tall de conclusió

Som coneixedors que cap model té la solució i és complex assegurar el retorn a la comunitat de tots els que, en un moment determinat, van cometre un delictes. Però també sabem que determinades orientacions permeten assegurar aquest canvi (Rodríguez et al., 2018), facilitant de forma més o menys eficaç el retorn a la comunitat amb unes condicions que permetran una reincorporació eficient. No obstant la complexitat del propi sistema social no sempre ho permet, malauradament.

El que proposem és un nou model d'execució penal. Un model basat en les premisses de la Pedagogia Social Comunitària (Enjuanes et al., 2016; Morata, 2014), que considera la institució penitenciària com una institució educativa, on s'hi realitzen projectes i programes amb intencionalitat de transmetre valors i competències, i on hi participa tota la comunitat. Aquests models, ja implementats en el sistema penitenciari espanyol i català, aporten resultats interessants no només en la millora de la qualitat de vida sinó en la reducció de forma dràstica de la reincidència, i on els educadors i treballadors socials en són els principals agents dinamitzadors, sempre amb l'ajut de la comunitat que ha de permetre finalitzar i acompanyar aquest treball.

6. Bibliografia

- Alonso, H., Ruiz, P., Sánchez, J., & Oficialtegui, R. (2014). Exclusión social, medio abierto e incorporación social en la Asociación Bizitegi: un modelo de intervención socioeducativa en programa de reinserción social desde la Pedagogía Social Comunitaria. *Revista d'Educació Social*, 57.
- Alonso, I., & Funes, J. (2009). L'acompanyament social en els recursos socioeducatius. *Educació social: revista d'intervenció sòcioeducativa*, 42, 27-45.
- Alvárez Cerberó, J. (1993). Tratamiento de los problemas de abuso de opiáceos. *Anales de psicología*, 9(1), 12.
- Ballesteros-Pena, A. (2017). Responsibilisation and female imprisonment in contemporary penal policy: 'Respect Modules' ('Módulos de Respeto') in Spain. *Punishment & Society*, 0(0), 1-19.
- Barbero, J. (2010). El naixement del treball comunitari. Desenvolupament comunitari 1958-1975. En E. UOC (Ed.), *De la compassió a la ciutadania. Una història de l'educació social* (p. 379). Barcelona.
- Barbero, J., & Cortès, F. (2005). *Trabajo comunitario, organización y desarrollo social*. (Alianza Editorial, Ed.). Madrid.
- Beccaria, C. (1774). *Tratado de los delitos y de las penas* (Llibre electrònic de Google). (J. A. De las Casas, Ed.). Madrid.
- Bustamante Cárcamo, Y., Álvarez Vivar, L., Herrera Gálvez, E., & Pérez-Luco Arenas, R. (2016). Apoyo social percibido y su influencia en el desistimiento delictivo: Evaluación del rol institucional. *Psicoperspectivas. Individuo y Sociedad*.
- Caride, J. A., & Gradañlle, R. (2013). Educar en las cárceles: nuevos desafíos para la educación social en las instituciones penitenciarias. *Revista de Educación*, 360, 36-47.
- Carlen, P. (2015, septiembre 30). Contra la rehabilitación: en defensa de una justicia restaurativa. *Crítica Penal y Poder*.

- Chesney, L. (2008). La concientización de Paulo Freire. *Rbec*, 11, 53-74.
- Cid, J., & Martí, J. (2011). *El procés de desistiment de les persones empresonades. Obstacles i suports*. (CEJFE, Ed.). Barcelona.
- Conejo, Miguel, & Mora, J. A. (2008). Percepciones sociales de los centros penitenciarios y las penas de prisión. *Boletín Criminológico*, 105.
- Cuadro, B. (2013). El Derecho Penal en el siglo XXI. Entre la sociedad del riesgo y el estado social y democrático de derecho. *Advocatus*, 21, 37-50.
- Del Pozo, F. J., & Añaños-Bedriñana, F. (2013). La educación social penitenciaria ¿de donde venimos y hacia donde vamos? *Revista complutense de Educación*, 24(1), 47-68.
- Delgado, L. (2004). El artículo 25.2 CE: algunas consideraciones interpretativas sobre la reeducación y la reinserción social como fin de las penas privativas de libertad. *Revista jurídica de Castilla y León, numero ext*, 339-370.
- Diez Ripollés, J. L. (2013). Rigorismo y reforma penal (parte I). *Boletín Criminológico*, 142(2).
- Enjuanes, J., Escribano, X., & Sánchez, J. (2016). La Pedagogía Social Comunitaria como modelo de intervención socioeducativa en Centros Penitenciarios. En E. Popular (Ed.), *Pedagogía Social Comunitaria y Exclusión Social* (pp. 11-144). Madrid.
- Enjuanes, J., Garcia, F., & Longoroa, B. (2014). La Unidad Terapéutica y Educativa del Centro Penitenciario de Villabona, un nuevo modelo penal de reinserción social. *Revista de Educació Social - Revista d'Intervenció socioeducativa*, 57.
- Enjuanes, J., & Vinyals, O. (2016). Voluntariado y educación social en prisiones. Una experiencia de participación integral en el proceso de cambio de las personas privadas de libertad - RES. *Revista de Educación Social. RES - Revista de Educación Social*, 22.
- Fernando, M. (2014). Violencia y medios de comunicación : populismo mediático. *URVIO - Revista Latinoamericana de Estudios de Seguridad*, 0(5), 7-12. <https://doi.org/10.17141/urvio.5.2008.1091>

- Foucault, M. (1978). *Vigilar y castigar: nacimiento de la prisión*. (E. S. XXI, Ed.). Madrid.
- Galán Casado, D. (2015, junio 1). *Los módulos de respeto: una alternativa al tratamiento penitenciario*. Universidad Complutense de Madrid.
- García, A. (2005). *Negociar el riesgo*. (ARIEL, Ed.) (primera). Barcelona.
- Garrido, J., & Vinyals, O. (2014). Iniciativa social y voluntariado en los Centros Penitenciarios. una experiencia de transformación social en el marco de la Pedagogía Social Comunitaria: Asociación Prens pel Canvi. *Educación Social. Revista de Intervención Socioeducativa*, 57.
- Gimenez-Salinas, E., & Rodríguez, A. (2017). Un nou model de justícia que repari el dany causat. *Educació social. Revista d'intervenció socioeducativa*, 67, 11-30.
- Larrauri, E., Rovira, M., & Sales, A. (2017). *Qualitat de vida als centres penitenciaris i programes d'intervenció*. Barcelona.
- Liebling, A., Hulley, S., & Crewe, B. (2011). Conceptualising and measuring the quality of prison life. En SAGE Editor (Ed.), *The SAGE Handbook of criminological research methods* (pp. 358-372). London.
- Lorenzo, C. (2013). *Cárceles en llamas. El movimiento de presos sociales en la transición*. (Virius Editorial, Ed.). Barcelona.
- Martí, J., & Cid, J. (2015). Encarcelamiento, lazos familiares y reincidencia. Explorando los límites del familismo. *Revista Internacional de Sociología*, 73(1).
- Martí, M. (2017). El estudio de la calidad de vida en prisión. *InDret*, 3.
- Martí Olivé, J., & Cid, J. (2015). Imprisonment, family ties and recidivism. Exploring the limits of familism. *Revista internacional de sociología*. Instituto de Estudios Sociales Avanzados.

- Maruna, S. (2001). *Making good: How ex-convicts reform and rebuild their lives*. (American Psychological Association, Ed.). Washington DC.
- Mcneill, F. (2015). Cuando el castigo es rehabilitación. *InDret*, 3.
- McNeill, F. (2016). El paradigma del desistimiento para la gestión de delincuentes. *InDret*, 1. Recuperado a partir de <http://www.indret.com/pdf/1195.pdf>
- Meirieu, P. (1998). *Frankenstein Educador*. (Laertes, Ed.). Barcelona.
- Morata, T. (2014). Pedagogía Social Comunitaria: un modelo de intervención socioeducativa integral. *Educación social: revista de intervención socioeducativa*, (57), 13-32.
- Navia, C. (2007). La pedagogía de la autonomía en Paulo Freire. *INED*, 7, 23-32.
- Ortega, E., García, J., Fuente, L. D. la, & Zaldívar, F. (2012). Meta-análisis de reincidencia en España. *Edupsyké*, 11(2), 171-189.
- Palasí, E., Valverde, J., & Santpere, E. (2014). Programa de prevención del consumo de alcohol y otras drogas con alumnos de secundaria en la UTE del CP de Villabona. *Educació social. Revista d'intervenció sòcioeducativa*, 57, 81-105.
- Petrus, A. (1992). Hacia una pedagogía comunitaria de la pedagogía penitenciaria. *Revista de Pedagogia*, 7, 63-83.
- Prochaska, J., & Velicer, W. (1997). The transtheoretical model of health behavior change. *American Journal of Health Promotion*, 12(1).
- Ramos, V., & Carcedo, R. (2010). Factores dinámicos de la reincidencia de reclusos drogodependientes en tratamiento en comunidad terapéutica. *Psicología conductual*, 18(3), 613-627.
- Redondo, S. (2000). Psicología penitenciaria aplicada: Los programas de rehabilitación en Europa. En *I Jornadas de Tratamiento Penitenciario*.
- Redondo, S., & Martínez, A. (2011). Tratamiento y cambio terapéutico en agresores sexuales. *Revista Electrónica de Ciencia Penal y Criminología*, 9(8).

- Rodríguez, F., García, F., Álvarez, E., Longoria, B., & Noriega, M. (2013). Educar en las cárceles: Unidad Terapéutica y Educativa de Villabona (Asturias, España). *Criminalidad*, 55(2), 9.28.
- Rodriguez, J., Larrauri, E., & Güerri, C. (2018). Percepción de la calidad de vida en prisión. LA importancia de una buena organización y un trato digno. *Revista Internacional de Sociología*, 76(2).
- Rovira, M., Larrauri, E., & Alarcón, P. (2018). La concesión de permisos penitenciarios. *Revista Española de Ciencia Penal y Criminología*, 20(02).
- Sanchez Ostiz, P (2014) *La libertad del Derecho Penal ¿De que hablamos cuando cuando decimos libertad?* a InDret 1
- Sanz, N. (2012). De las libertades del Marqués de Beccaria, al todo vale de Günter Jakobs. el fantasma del enemigo en la legislación penal española. *Revista Española de Ciencia Penal y Criminología*, 14(10).
- Sordi, B. (2015). ¿Nuevos horizontes? en los programas de rehabilitación para agresores de violencia de género. *InDret*, 1.
- Subirana, M. 1989-. (2013, octubre 16). *Motivació pel canvi i adherència terapèutica en els programes de tractament per a homes maltractadors contra la parella*. Universitat de Barcelona.
- Subirats, J. (Dir). (2005). *Análisis de los factores de exclusión social*. (F. BBVA, Ed.). Bilbao.
- Trilla, J. (2010). Propuestas conceptuales en torno al debate sobre educación para la ciudadanía. En ICE-Horsori (Ed.), *Entre todos. Compartir la educación para la ciudadanía*. (Vol. «Propuesta, pp. 77-92). Barcelona.
- Trinidad, P. (1989). La inclusión de lo excluido: la historia de la delincuencia y de las instituciones penales. *Historia Social*, 4, 149-158.
- Valverde, J. (1991). *La cárcel y sus consecuencias*. (Popular, Ed.). Madrid.

- Valverde, J. (2014). *Exclusión social. Bases teóricas para a intervención*. (Editorial Popular, Ed.). Madrid.
- Weaver, B., & McNeill, F. (2010). Travelling hopefully: desistance theory and probation practice. En Routledge (Ed.), *What else works? Creative work with offenders* (pp. 36-60). New York.
- Woodall, J., Dixey, R., & South, J. (2013). Prisoners' perspectives on the transition from the prison to the community: implications for settings-based health promotion. *Critical Public Health*, 23(2), 188-200.
- Yubero, S. (2005). Socialización y aprendizaje social. En Pearson (Ed.), *Pedagogías social, cultura y educación* (pp. 819-844). Madrid.

Pedagogia i Treball Social

Revista de Ciències Socials Aplicades

Edita: Universitat de Girona

Disseny i maquetació: info@clam.cat · 647 42 77 32

Dipòsit Legal: GI.904-2010

ISSN: 2013-9063